

Гостева Оксана Вікторівна,
*здобувач третього освітнього рівня
спеціальності 034 «Культурологія»
Міжнародного гуманітарного університету
okvanova@gmail.com*

«КУЛЬТУРНИЙ ДЕТЕРМІНІЗМ»: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ТА ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ

У статті досліджується еволюція теорії культурного детермінізму та його визначальні чинники. На основі теоретичного аналізу розкрито поняття детермінізму, яке у застосуванні до наукового дослідження набуває форми основного, вихідного принципу. Встановлено, що вчення про культурний детермінізм знайшло широке розповсюдження в наукових дослідженнях, пройшовши певні етапи. У статті досліджено еволюцію концепції детермінізму від давнини до його інтерпретації у сучасності. Сучасне бачення культурного детермінізму увібрало у собі всі попередні вчення, узагальнивши їх. У дослідженні наголошено, що саме філософська доктрина детермінізму продовжує відігравати важливу роль у дослідженнях культури. Виокреслено «детермінізм культурний» та представлені основні етапи його становлення в культурологічних дослідженнях. Інтерпретація культурного детермінізму характеризується розширювальним тлумаченням поняття культури, що означає, що культура описується як чинник, який визначає всі інші. Зазначено, що значний вплив на становлення культурного детермінізму у наукових дослідженнях здійснила школа культурної антропології. В статті проаналізовано уявлення у наукових поглядах про визначальні чинники культурного детермінізму. Встановлено, що визначними чинниками культурного детермінізму постають цінності (тому числі релігійні), традиції, звичаї, символи, архетипи. Зроблено висновок, що «культурний детермінізм» (cultural determinism) означає перетворення нових видів і способів людської діяльності (нововведень) у соціальні норми і зразки, які забезпечують їх інституційне оформлення, інтеграцію і закріплення у культурі суспільства.

Ключові слова: культура, детермінізм, культурний детермінізм, технологічний детермінізм, чинники культурного детермінізму, цінності, традиції, звичаї, символи, архетипи.

Gosteva Oksana,
*Postgraduate Student at the Faculty of Cultural Studies
International Humanitarian University
okvanova@gmail.com*

“CULTURAL DETERMINISM”: EVOLUTION OF THEORY AND DETERMINING FACTORS

The article examines the evolution of the theory of cultural determinism and its determining factors. On the basis of theoretical analysis, the concept of determinism is revealed, which, when applied to scientific research, takes the form of a basic, original principle. It is established that the doctrine of cultural determinism has found wide distribution in scientific research, having passed through certain stages.

The article examines the evolution of the concept of determinism from ancient times to its modern interpretation. The modern vision of cultural determinism has absorbed all previous teachings, generalizing them. The research emphasizes that it is the philosophical doctrine of determinism that continues to play an important role in cultural studies. «Cultural determinism» is outlined and the main stages of its formation in cultural studies are presented. The interpretation of cultural determinism is characterized by an expansive interpretation of the concept of culture, which means that culture is described as a factor that determines all others. It is noted that the school of cultural anthropology had a significant influence on the formation of cultural determinism in scientific research. The article analyzes the ideas of scientific views about the determining factors of cultural determinism. It has been established that values (including religious ones), traditions, customs, symbols, archetypes are significant factors of cultural determinism. It was concluded that «cultural determinism» means the transformation of new types and methods of human activity (innovations) into social norms and models that ensure their institutionalization, integration and consolidation in the culture of society.

Key words: culture, determinism, cultural determinism, technological determinism, factors of cultural determinism, values, traditions, customs, symbols, archetypes.

Вступ. Сучасна наука культурологія не обмежена завданнями кількісного переліку й зовнішнього опису власних об'єктів. Досвід теоретичного розподілу культурних феноменів на специфічні групи, класи, категорії, набутий культурологами, ґрунтується на різноманітних концепціях, що об'єднує термін «детермінізм» (від лат. «*determinatio*» – межа, границя, край, кінець). У загальному розумінні – детермінізм – це вчення про визначення одних подій, або станів іншими, у контексті взаємозв'язку і взаємозумовленості всіх явищ і процесів реальності. Актуальним для аналізу культурних феноменів є розуміння сутності культурного детермінізму як сукупності уявлень про визначальну роль якогось певного чинника в суспільному розвитку та зумовленість його дією усіх соціальних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільшій розробленості концепція детермінізму знаходить у філософських дослідженнях – у першу чергу, у пов'язаності з ідеєю непорушного та постійного порядку у відносинах між феноменами С. Кононенко (Кононенко, 2004), М. Парнюк (Парнюк, 1972), В. Тимошенко (Тимошенко, 2006–2007), І. Шалотович (Шалотович, 2010).

Методологічний принцип детермінізму є одночасно й основним принципом філософського навчання про буття (Парнюк, 1972; Лук'янець, 1998).

Істотний внесок у становлення теорії детермінізму вносять представники синергетичної школи, у тому числі вітчизняні науковці (Робуль, 2006; Черняк, 2007) та ін.

Також репрезентацію детермінізму у науковій літературі представлено у контексті досліджень географічного, економічного, технологічного та інших типів детермінізму. У кожному з них розуміння сутності принципу характеризується ознаками необхідності та причинності. Так, наприклад, географічний детермінізм – на визнанні залежності суспільного розвитку від географічних факторів. Технологічний детермінізм заснований на визнанні визначальної ролі техніки. Сама ж концепція технологічного детермінізму розглядається у наукових розвідках В. Онга (Ong, W. J, 1982) та (Chandler, D., 2002).

Окремий прошарок наукових робіт присвячено детермінізму культурному. У більшій мірі це дослідження з культурної антропології М. Мід (Freeman D, 1983), а також Р. Бенедикт (Benedict R.,

1983), А. Крьобера (Kroeber A., 1917) Л. Уайта (*White L., 1959*), М. Вебера (Weber M, (1991) – в дослідження яких культура визнається провідним чинником розвитку людства.

Незважаючи на висвітлення у наукових доробках концепції культурного детермінізму, системне представлення його здійснено не було. Основною метою роботи є дослідження еволюції концепції детермінізму та окреслення основних чинників детермінізму культурного.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке наукове дослідження завжди спирається на попередні знання та певні філософсько-світоглядні основи. В першу чергу, вважаємо виправданим для інтерпретації культурного детермінізму, є загальний розгляд детермінізму, як основного, вихідного принципу в історії наукової думки.

Різні версії філософського детермінізму, розроблені ще в Стародавній Греції Демокритом та Епікуром, пізніше були розвинуті і зайняли домінуюче становище в природничо-наукових поглядах XIV–XIV ст. Ньютона, Лапласа П.-С., Ж. О. де Ламетри, П. А. Гольбаха, Е. Канта.

З XIX ст. існує безліч версій детермінізму, що відрізняються вибором того чи іншого домінуючого фактора, який пов'язується з розвитком соціуму. Найпопулярнішою у XIX ст. була економічна форма детермінізму, що витікала з визнання первинності економіки відносно інших форм соціальної практики. У рамках економічного детермінізму закони економіки визнаються універсальними: цими законами нібито підпорядковані всі сфери життя суспільства. Взагалі детермінізм у соціальних науках означає, насамперед, визнання наявності причинно-наслідкових зв'язків у соціальному житті та, відповідно, у її науковому аналізі. Такий підхід є у багатьох теоріях, які з більшою чи меншою «жорсткістю» спираються на принцип каузальності у поясненні соціальних процесів та явищ. При цьому зауважимо, що таке визнання детермінізму не позбавляло значущості соціальної діяльності людей, оскільки через неї і виявляються соціальні закономірності.

Детермінація соціальних процесів характеризується тим, що відбувається більша орієнтація на моделі пояснення, прийняті в природничих науках, які визнають «жорстку» обумовленість соціальних процесів, а прояви випадковості та свободи волі в суспільстві відносять на рахунок ще не пізнаних об'єктивних

законів, які зможуть точно виявити причини та наслідки всіх явищ.

У другій половині ХХ ст., значну увагу в дослідженнях приділено детермінізму у зв'язку з розвитком синергетики. В контексті проблеми самодетермінації, що характеризує поведінку складних систем. Моделі жорсткої детермінації та ймовірнісні моделі розглядалися як два граничні види базових моделей, що аналізують відповідно зовнішні або внутрішні детермінанти («позакаузальні» та «надкаузальні» детермінанти). Моделі самодетермінації виступали як своєрідний синтез цих двох класів базових моделей.

У наукових дослідженнях окреслюється традиція пояснення складних соціальних явищ до більш простих явищ нижчого класу. Наприклад, «біологічний детермінізм», який зводив соціальне до природного, розглядав суспільство за аналогією із живим організмом, як розвиток – із законами природної еволюції. «Географічний детермінізм», який абсолютизував вплив природного середовища на ступінь економічної та політичної розвиненості країни, так само як і на особливості характеру та менталітету її населення. «Демографічний детермінізм», популярний в етнографічних та антропологічних дослідженнях, вважав детермінантою соціальної стратифікації та економічного розвитку зростання населення, яке визначало політику у сфері освіти, виховання та ідеології. «Психологічний детермінізм», який визнавав первинність психічних явищ і пояснював соціальну поведінку через фактори індивідуальної чи колективної психіки (З. Фрейд, 1905). «Поведінковий детермінізм» був розроблений у рамках біхевіоризму (Б. Скіннер, 1967) і потім отримав застосування в теоріях раціонального вибору американського соціолога і соціального психолога-необіхевіориста Дж. Хоманса (Дж. Хоманс, 1958). У концепції раціонального вибору Хоманса принципи біхевіористської теорії Скіннера, виведені на експериментах із тваринами, були застосовані до поведінки людей. Суть підходу полягала у визнанні, що людина керується своєю вигодою, коли робить ті чи інші дії, відмінність лише в тому, які вигоди (економічні, соціально-психологічні і т. д.) детермінують подібну поведінку.

Принципи багатофакторного соціального детермінізму застосовуються в контексті

системного аналізу, що враховує різноманітні зв'язки та відносини соціуму як цілісної системи. Так, згідно з функціональною версією Б. Малиновського (Malinowski B, 1944) та А. Редкліфф-Брауна (Reginald Radcliffe-Brown A., 1940) суспільство є єдиним цілим, в якому кожен елемент виконує певну функцію, що підтримує стійке існування соціального цілого. Соціальний детермінізм характеризується взаємною заміненістю місця суб'єкта та об'єкта в ланцюжку їх зв'язків, оскільки обидва є діючими агентами зі своїми намірами та інтересами. Він по-різному проявляється у тій чи іншій сфері діяльності, у різних соціальних структурах, залежить від історичного контексту. З використанням системного підходу у соціальних науках розширилося розуміння детермінізму, оскільки було визнано, що саме система загалом визначає функціонування та розвиток її окремих елементів.

Також детермінізм застосовують в контексті розвитку технологій. У ХХ ст. з'являється поняття «Технологічний детермінізм». З ним пов'язана історія людства як послідовна зміна створених суспільством технологій – від ручних знарядь праці давнини до автоматизованої машинної праці на електричній та атомній тязі, інформаційних технологій чи супутникового зв'язку.

Отже, детермінізм дуже багатозначний, тому що зміни в існуванні явищ природи, суспільства, культури зумовлюють як безпосередні субстанційні причини, так і опосередковані просторові й часові кореляції, генетичні та функціональні залежності й т. д. (Сохань, 1982, с. 149). В наукових поглядах детермінізм представлено як метод наукового аналізу, спрямований на пошук взаємозв'язків і взаємообумовленості явищ матеріального й духовного світу, з'ясування причин, унаслідок яких утворюються явища.

Окремим напрямком в наукових дослідженнях можна виокремити детермінізм культурний, який виникає з теорій якісної своєрідності соціуму і незвідності пояснення його до більш простих рівнів. Становлення теорії «культурного детермінізму» (англ. determinism, cultural) в першу чергу пов'язано з дослідженнями у сфері культурної антропології. Її представники досліджували примітивні суспільства як культурні системи, вважаючи, що регуляція цих систем пов'язана виключно з традиціями

і звичаями. Дослідниця М. Мід (Freeman M., 1983) висуває теорію, згідно з якою уся різноманітність феноменів культури витікає з самої культури: культурне середовище, у якому соціалізований індивід, визначає не тільки його думки, дії, особистісні якості, а також і соціальні інститути і норми.

Інша культуролог Р. Бенедикт у своїй роботі «Моделі культури» (Patterns of Culture) стверджувала, що «діти стають частиною своєї культури з усіма її усвідомлюваними можливостями та обмеженнями, що у подальшому визначає перебіг їх життя» (Benedict R., 1989). Культурний детермінізм розглядається як точка зору, відповідно якої людська поведінка детермінується (визначається) переважно культуральними чинниками. Культурний детермінізм наголошує на наслідуванні схем поведінки протягом тривалого часу, коли засвоєна поведінка передається від одного покоління до наступного.

Подальшу розробку культурний детермінізм знайшов в антропології А. Крьюбера та Л. Уайта. Крьюбер А. як головний предмет соціальної (культурної) антропології розглядав людську культуру. При цьому культура розглядалася не на рівні граничних узагальнень, а як культура людських груп. В його концепції культура розглядається як цілісна система взаємопов'язаних елементів, а моделі культури ототожнюються з поняттям культурних цінностей. А. Крьюбер вважав, що культурні моделі слід розглядати, як певні абстракції, які дозволяють дослідникам бачити всі елементи культури в єдності: політичний устрій, одяг, їжу, витвори мистецтва, технологію будівництва житла тощо (Kroeber, 1917).

Значним внеском в теорію культурного детермінізму стали наукові погляди Лесли Уайта (White, 1959). Йому належить постановка питання про вивчення культурних явищ як особливого класу феноменів та теза, що культура має свої власні закономірності функціонування та розвитку. Визначальною особливістю концепції Л. Уайта є ствердження принципу еволюціонізму у науках про культуру. Еволюція, згідно з Л. Уайтом, означає процес, в якому одна форма виростає з іншої в хронологічній послідовності. Форми утворюються із злиття елементів культури. Вирішальним для уайтовського розуміння культури є поняття «символ». «Символ – це предмет чи явище, значення якого визначає той, хто використовує його як

засіб комунікації. Символ може мати будь-яку форму, що розпізнається: жест, звук, обрис, колір, смак або запах. Проте найважливішою формою символічного висловлювання є членороздільна мова. Людина наділила звуки – або письмові значки – змістом і з їхньою допомогою почала обмінюватися ідеями з собі подібними. Людина може вигадувати і нав'язувати значення та цінності речей на свій вибір. У світі символів людина може діяти на свій розсуд, вона може будь-чому надати будь-яке значення. І жодна інша істота на це не здатна. Все існування залежить від цього унікального дару і ґрунтується на ньому» (White, 1959).

Дослідження принципу культурного детермінізму також знайшло своє відображення у роботах М. Вебера, який вказував на те, що «культурний детермінізм характеризується, надмірно широким тлумаченням поняття культури, розуміючи її як сукупність поділених більшістю членів суспільства цінностей і значень (фундаментальні суспільні ідеї та принципи, вірування, звичаї традиції тощо)» (Weber, 1991). Започаткована у роботах М. Вебера, ця концепція відтворює думку, що розвиток суспільства залежить від пануючих у ньому релігійних цінностей. Для Вебера ця роль є визначальною, оскільки релігія є системою цінностей і смислів, що мотивують і виправдовують поведінку людей. Таким чином, в силу направляючого впливу на людську діяльність релігія стає провідною детермінантою суспільного розвитку.

Такої ж думки притримувався Т. Парсонс, який у якості культурних детермінант визнавав релігійні цінності. У дослідженнях Т. Парсонса культурний детермінізм пов'язується з розвитком суспільства та у залежності від домінуючих у ньому релігійних цінностей. Слід зазначити, що у Т. Парсонса ідеї культурного детермінізму сформульовані найбільш послідовно. Культура ж ним інтерпретується як частина соціальної системи, що забезпечує структурування та існування ціннісних форм. Системна концепція культури Т. Парсонса визначає вирішальну роль культури в організації суспільного життя внаслідок того, що вона містить у собі «символічні ресурси суспільства», визначає межі нормативної системи (соціальних інститутів) та її зміни та, відповідно, поведінку індивідів. З позицій культурного детермінізму розвиток

суспільства представляється як послідовна реалізація спочатку закладених у культурній матриці ідей та цінностей, насамперед – релігійних, оскільки останні, на думку Т. Парсонса, «співвідносять людину з кінцевими умовами її існування» (Parsons T., 1962).

Надалі ідеї культурного детермінізму знайшли як своїх прихильників, так і противників. Досить яскраво це виявилось наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. У новітніх версіях культурного детермінізму загальнолюдські символи та цінності розглядаються як культурний код, аналогічний генетичному коду, що зумовлює програму поведінки кожного індивіда окремо.

Є теорії, що позначають терміном «культурний детермінізм» віру у те, що культура розпоряджається долею кожної людини. Важливість культури у детермінації поведінки чітко проглядається у концепції «соціальних годин»: культурно обумовлена поведінка як становить справжню сутність нашого життя. Очікувана і схвалена в конкретній культурі поведінка має бути присвоєна людиною до певного часу. Цю концепцію представляють Берніс Ньюгартен (Neugarten, B., 1961) та Ганхїлд О. Хагестад (Hagestad, G. O., & Uhlenberg, P., 2005). Тобто життя людини підрозділяється на періоди, через які ми проходимо згідно з «розкладом», складеним культурою, в якій живемо. Життя має протікати з певною швидкістю, відповідно до цього встановленого графіку руху. У періоди дитинства, зрілості та старості культура надає сприятливі можливості та видає нагороди (або позбавляє того та ін.) не тільки залежно від кількості прожитих років, а й від того, наскільки синхронізовано перебіг життя індивіда з соціальними годинами, передбаченими цією культурою. Тобто, як підкреслює Терон Александер у роботі «Проблеми життєвого шляху» (The life course issues) (Культурний детермінізм, 2006), культурний детермінізм означає, що насправді ми практично позбавлені можливості обирати свій життєвий шлях. Незначна кількість можливостей залишається для індивідуальної свободи

або експериментування з варіантами вирішення проблем, відмінними від прийнятих в даній культурі, як, втім, культурний детермінізм не допускає вільного вираження індивідуальних відмінностей, ґрунтованих на генетичній мінливості.

Висновки. Принцип культурного детермінізму знайшов широке розповсюдження в наукових дослідженнях, пройшовши, як і будь-яке вчення, певні етапи. Сучасне бачення культурного детермінізму увібрало у собі всі попередні вчення, узагальнивши їх. Можна констатувати, що у загальному значенні філософська доктрина детермінізму продовжує відігравати важливу роль у науці, і у тому числі у культурології.

Значний вплив на становлення культурного детермінізму у наукових дослідженнях здійснила школа культурної антропології. Відповідно до сучасних бачень детермінізму існують об'єктивні чинники взаємозв'язку між різними явищами, при цьому цей зв'язок може бути не явним і не причинним. На сьогодні інтерпретація культурного детермінізму характеризується розширювальним тлумаченням поняття культури, під якою, зазвичай, розуміється сукупність цінностей і значень, що включають фундаментальні соціальні ідеї, вірування, звичаї, традиції. Тобто «культурний детермінізм» постає як методологічна установка, що відстоює принцип розуміння явищ культури на ґрунті самої культури (пояснення «культурного» «культурним»), що означає, що культура описується як чинник, який визначає всі інші. Такий погляд на культурний детермінізм дозволяє культуру розглядати як відносно автономне утворення, незалежне від інших сфер суспільного життя, яке відіграє вирішальну роль у суспільному розвитку. У кінцевому результаті «культурний детермінізм» (cultural determinism) означає перетворення нових видів і способів людської діяльності (нововведень) у соціальні норми і зразки, які забезпечують їх інституційне оформлення, інтеграцію і закріплення у культурі суспільства.

Список використаних джерел:

1. Benedict R., (1983) *Patterns of Culture* : [Benedict, Ruth: . Routledge & Kegan Paul Freud, Sigmund] Tres ensayos sobre teoría sexual. Buenos Aires: Alianza Editorial, Biblioteca Freud; pág. 61.
2. Freeman D., (1983) *The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. *Derek Harvard University Press*, Cambridge, Mass., 1983. xviii, 380 pp.
3. Kroeber A., (1917) L. *The Superorganic*. *American Anthropologist*. Vol. 19, iss. 2. P. 163–213.
4. Кононенко С., (2004) Політичний детермінізм (нарис теорії влади). *Антологія творчих досягнень*. Київ: ІСЕМВ НАН України, 2004. Вип. 1. С. 210–215.

5. Культурний детермінізм (2006). Режим доступу: http://ni.biz.ua/13/13_12/13_126681_kulturniy-determinizm.html (дата звернення: 10.05.2023).
6. Лук'янець В.С., (2006) Філософія реконструкції: походження, стратегія, загальнокультурне значення. *Філософська думка*. № 1.
7. Malinovski B., (1944). A Scientific Theory of Culture. Chapell Hill: The University of North Carolina Press, 944, p. 150.
8. Hagestad, G. O., & Uhlenberg, P., (2005). The social separation of old and young: A root of ageism. *Journal of Social Issues*, 61, 343–360.
9. Havighurst, R.J., & Tobin, S.S., (1961). The Measurement of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134–143.
10. Робуль, О., (2006). Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти. *Філософія освіти*, 1(3), С. 35–41.
11. Сохань Л. В., (1982) Стиль жизни личности. Теоретические и методологические проблемы. Киев : Научная мысль, 1982. – 372 с.
12. Chandler, D., (2002) Technological or Media Determinism. URL: https://www.wolern.org/pluginfile.php/45/mod_page/content/23/chandler2002_PDF_ful.pdf. (дата звернення: 17.06.2023).
13. Skinner, B. F. (1967). In Boring, E. G.; Lindzey, G. (eds.). A History of Psychology in Autobiography. Vol. 5. New York: Appleton-Century-Crofts. pp. 387–413.
14. Homans, G. C., (1958). Social behavior as exchange. *Am. J. Sociol.* 63, 597-606.
15. Ong, W. J., (1982) Orality and Literacy: The Technologizing of the Word. New York: Methuen, 1982. 201 p.
16. Парнюк М.А., (1972) Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. Киев : Наукова думка, 1972. 356 с.
17. Parsons T., (1962) Youth in the Context of American Society. *Daedalus*. – 1962. Vol. 91. P. 97–123.
18. Reginald Radcliffe-Brown A., (1940) On Joking Relationships. *Africa: Journal of the International African Institute*, Vol. 13, № 3 (Jul., 1940), pp. 195–210.
19. Тимошенко В.І., (2006-2007) Проблема свободи волі: від механістичного детермінізму до нормативного ідеалізму. *Проблеми філософії права*. Т. IV–V С. 232-235.
20. Черняк М.П., (2007) Знайомтесь – синергетика. *Країна знань*, 4-5, 29-33.
21. Шаталович І.В., (2010) Нові дослідження проблемних аспектів концепції детермінізму на межі ХХ–ХХІ століть. *Філософія. Культура. Життя*, 34, 215–225.
22. Weber Max; Hans Heinrich Gerth; Bryan S. Turner (1991) From Max Weber: essays in sociology – Psychology Press, P.1.
23. White L., (1959) The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome ., New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., xi, 378 pp.

References:

1. Benedict R., (1983) Patterns of Culture : Benedict, Ruth: . Routledge & Kegan Paul Freud, Sigmund (1905) Tres ensayos sobre teoría sexual. Buenos Aires: Alianza Editorial, Biblioteca Freud; pág. 61. [in English].
2. Freeman D., (1983) The Making and Unmaking of an Anthropological Myth. Derek Harvard University Press, Cambridge, Mass., xviii, 380 pp. [in English].
3. Kroeber A., (1917) L. The Superorganic. *American Anthropologist*. Vol. 19, iss. 2. – P. 163–213. [in English].
4. Cononenco S., (2004) Polituchnyi determinism (narys teorii vldy). *Antologia tvorchux dosuagnen*. Kyiv: ICEMB NAN Ucrainu, Vup. 1 – S. 210–215. [in Ukrainian].
5. Culturnui determinism (2006). URL: http://ni.biz.ua/13/13_12/13_126681_kulturniy-determinizm.html [in Ukrainian].
6. Lukianets V., (2006) Filosofia reconstructsii: poxidjennia, strategia, zagalnoculturene znachennia. *Filosofska dumca*. № 1. [in Ukrainian].
7. Malinovski B., (1944). A Scientific Theory of Culture. Chapell Hill: The University of North Carolina Press, 944, p. 150. [in English].
8. Hagestad, G. O., & Uhlenberg, P. (2005). The social separation of old and young: A root of ageism. *Journal of Social Issues*, 61, 343–360. [in English].
9. Havighurst, R.J., & Tobin, S.S. (1961). The Measurement of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134–143. [in English].
10. Robul. O., (2006). Sunergetuca iac innovatsiina metodologia pedagogichnoi osvitu. *Filosofia osvitu*, 1(3), S. 35–41. [in Ukrainian].

11. Soxan L., (1982) *Stul juzni lichnostu. Teoretichescie i metodologichescie problemu.* Kuev: Nauchnaja musl, 372 s. [in Ukrainian].
12. Chandler, D., (2002) *Technological or Media Determinism.* URL: [https:// www.wolern.org/pluginfile.php/45/mod_page/content/23/chandler2002_PDF_ful.pdf](https://www.wolern.org/pluginfile.php/45/mod_page/content/23/chandler2002_PDF_ful.pdf). [in English].
13. Skinner, B. F., (1967). In Boring, E. G.; Lindzey, G. (eds.). *A History of Psychology in Autobiography.* Vol. 5. New York: Appleton-Century-Crofts. pp. 387–413. [in English].
14. Homans, G. C., (1958). *Social behavior as exchange.* *Am. J. Sociol.* 63, 597–606. [in English].
15. Ong, W. J., (1982) *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word.* New York: Methuen, 201 p. [in English].
16. Parnuc M., (1972) *Prunsup determinizma v susteme materialistichescoi dialectici,* Kyiv: Naucova dumca, 356 s. [in Ukrainian].
17. Parsons T. (1962) *Youth in the Context of American Society.* *Daedalus.* Vol. 91. – P. 97–123.). [in English].
18. Reginald Radcliffe-Brown A., (1940) *On Joking Relationships.* *Africa: Journal of the International African Institute,* Vol. 13, № 3, pp. 195–210. [in English].
19. Tumowenco V., (2006–2007) *Problema svobody voli: vid mexanichnogo determinizmu do normativnogo idealizmu. Problemu filosofii prava.* – 2006-2007. – T. IV–V – S. 232–235. [in Ukrainian].
20. Cherniac M., (2007) *Znaiomtes – sunergetuca.* *Kraina znan.* № 4–5. – S. 29–33. [in Ukrainian].
21. Watalovich I., (2010) *Novi doslidjennia problemnux aspectiv consepsii determinizmu na meji XX – XXI stolit.* *Filosofia. Cultura. Juttia.* № 34. – S. 215–225. [in Ukrainian].
22. Weber Max; Hans Heinrich Gerth; Bryan S. Turner (1991) *From Max Weber: essays in sociology.* Psychology Press, P. 1. [in English].
23. White L., (1959) *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome.* New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1959. xi, 378 pp. [in English].